

ARAPLARDA SÖZLÜKÇÜLÜK ÇALIşMALARINI VE EL-MU‘CEMU’L-‘ARABİYYU’L-ESÂSÎ ADLI SÖZLÜĞÜN ELEşTİRİSİ

Derya Adalar Subaşı*

ÖZET

Bu çalışmada genel bir sözlükbilim ve sözlük tanımlamaları ardından Arapça sözlükçülük çalışmalarına değinilmiş, basım tarihi günümüze en yakın olan, dolayısıyla da en modern Arapça sözlük olarak nitelendirilebileceğimiz el-Mu‘cemu’l-‘Arabiyyu’l-Esâsî incelenmiştir.

***Anahtar Sözcükler:** Sözlükbilim, sözlükçülük, sözlük, el-Mu‘cemu’l-‘Arabiyyu’l-Esâsî*

1. Giriş

Sözcükbilim, dilin sözvarlığını, yani sözcüklerini, türetmede görev alan biçimbirimlerini, bileşik sözcük, deyim, atasözü, kalıplaşmış söz gibi öğelerini incelemeye yönelik, bu öğelerin kökenlerini, oluşumlarını araştırarak biçim ve anlam açısından gelişmelerini saptamaya çalışan bir dilbilim dalıdır. Bu incelemeler değişik dillerin gereçlerine dayanılarak gerçekleştirilir, çalışmalardan bütün diller için geçerli birtakım sonuçlar çıkarılırsa bu bilim dalı genel bir nitelik kazanır; genel sözcükbilim olarak isimlendirilen bir alana dönüşür (Aksan, 2000: C.III, 13).

Aksan’ın tanımına göre “Sözvarlığıyla ilgili; ancak onun uygulamaya yönelik bir alanı olan sözlükbilim, bir dilin ya da karşılaştırmalı olarak çeşitli dillerin

* Dr., Ankara Üniversitesi

sözvarlığını sözlük biçiminde ortaya koymaya yönelik, bu amaçla yöntemler kullanarak uygulama yollarını gösteren bir dilbilim dalıdır" (2000: C.III, 69).

Vardar ise sözlükbilimi "Bir dildeki sözlüksel birimleri, bir başka deyişle, anlam birimlerin sözlük birim niteliği taşıyanlarıyla, dilbilgisel olmayan ve sözlük birimler gibi işlem gören çeşitli birleşimleri dilbilim yöntemleriyle inceleyen, bu arada sözlük yapımının kuramsal sorunlarını ele alan dal" olarak tanımlamaktadır (1980: 136).

Bir dil hakkında fikir edinmek istiyorsak önce onun iki kaynağına, sözlüğüne ve gramerine başvururuz. Bilindiği gibi sözlük dilin malzemesini, yani kelimelerini toplar; gramer de bunların kullanılmasıyla ilgili kuralları verir. Dil konularının konuşulduğu her devirde, her yerde mutlaka bunlardan bahsedilmiştir (İlaydın 1953: 128). Sözlükbilim uygulama ve kuramı birleştiren çok yanlı bir çalışma alanıdır; çağdaş, güvenilir sözlüklerin öncelikle dilbilim (sesbilgisi, sözdizimi, anlambilim, biçimbilgisi, söylem çözümlemesi, edim-bilim vb.) bulguları ve yöntemleriyle temellendirilmeleri gerekir (Kocaman, 1998: 112-113). Sözlükbilim, sözlükleri biçim ve içerik yönünden geliştirip insanlığın yararına sunmayı amaç edinmiştir. Sözlükbilim bir anlamda iyi bir sözlük için temel ilkeleri ortaya koymaya çalışır (Boz, 2006: 6).

Sözlükbilim tanımlamalarından hareketle sözlük, bu alanın uzmanlarınca aşağdaki gibi tanımlanmaktadır.

Kocaman'a göre sözlük, bir dilin sözcüklerini, deyimlerini, deyişlerini abece düzenine göre sıralayan, anlamlarını açıklayan ya da başka dillerdeki karşılıklarını veren yapıt olarak tanımlanmaktadır (1998: 111).

Aksan'a göre ise bir dilin (ya da birçok dilin) sözvarlığını, söyleyiş biçimleriyle, yazımlarıyla veren, bağımsız biçimbirimleri temel alarak bunların, başka öğelerle kurdukları söz öğeleriyle birlikte anlamlarını, değişik kullanımlarını gösteren sözvarlığı kitabıdır (2000: 75).

Sözlük, hem bir dilin sözcüklerinin büyük ölçüde ortaya konmasındaki, hem sözcükler ve yansıttıkları kavramlar aracılığıyla kültürün belirleyici özelliklerinin ve kaynağının sergilenmesindeki, hem de diller arasındaki etkileşimlerin saptanmasındaki rolleri açısından değer taşımaktadır. Bir başka deyişle, sözlük çalışması ve bir ürün olarak sözlüğün kendisi, dil ve kültür açısından çok boyutlu değerlendirmelere ışık tutmaktadır (Uzun, L., 1999: 53).

Uzmanlar tarafından yapılan tüm tanımlamalar incelendiğinde sözlükler için: “Bir dilin sözcüklerinin tüm öğelerini içeren, sözcüklerin anlamlarını ve kullanım şekillerini açıklayan böylece dil içi dünya görüşü sunan yapıtlardır” diyebiliriz.

Sözlükler gerek nitelikleri, gerek hazırlanış amaçları bakımından çeşitlere ayrılmaktadır. Aksan 2000’de sözlükler değişik açılardan türlere ayrılmaktadır (C.III: 75).

Başkan ise bir dildeki sözcükleri ve deyimleri içeren sözlükleri dizinsel, düzensel ve bağlamsal olmak üzere üç gruba ayırır. Bunlardan en çok bilinen tür, *dizinsel* sözlük olup, içindeki sözcüklerin ilk harfleri bir kere bilindikten sonra, bu sözcükleri bulmak çok kolay olmaktadır. İkinci tür olan *düzensel* sözlükteki maddeler ise, birbirleri ile kavramsal bağları olanlar bir araya toplanarak gösterilmiştir. Bu açıdan bu tür sözlüklere eşanlımlılar veya anlamdaşlar sözlüğü adı da verilmektedir. Üçüncü tür olan *bağlamsal* sözlükte maddelerin anlamları verilmeyip, bunların kullanıldıkları tümceler verilir. Böylece, herhangi bir sözcüğün kullanımına bakan birisi, bu sözcük belli bir metinde kaç kere geçmişse o kadar da tümceyi bulabilmektedir. O zaman da hem bir sözcüğün ne kadar sık kullanıldığı anlaşılabilir, hem de o sözcüğün belli bir tümce bağlamındaki kullanımı görülmektedir (2003: 149,150).

1.2. Sözlükbilimin Genel İlkeleri

Edinilen deneyimler ve elde edilen gelişmeler, sözlük hazırlamak konusunda bir takım ölçütlerin ve yöntemlerin geliştirilmesini sağlamıştır. Bir

sözlük hazırlanırken en önemli nokta, amacın belirlenmesidir. Eğer amaç, bir dilin bütün sözvarlığını ortaya koymaksa buna uygun bir çalışma yapılmalı, söz varlığının sınırı ona göre belirlenmelidir (Aksan, 2000:84).

Bir dili bütün öğeleriyle ele alan genel sözlükler sözvarlığını sunmakla aynı zamanda toplumun sahip olduğu çeşitli değerleri, nitelikleri de aktarmış olmaktadır. Yeni baskı sözlükler dilde değişme ve gelişmeye bağlı olarak sözvarlığına yeni öğeler kazandırmaktadır (Sayalı, 1993:32).

Eğer bir dilin bütün sözvarlığını içeren bir sözlük hazırlamak söz konusu ise bu sözlüğe temel olacak sözcükler ve bunların kullanımları, doğrudan doğruya dilin yazılı ürünlerinin taranması yoluyla seçilip fişlenmelidir.

2. Araplarda Sözlükçülük Çalışmaları

Arapçada sözlük kavramı *mu'cem*, *kâmûs* sözcükleriyle karşılanmaktadır. Mu'cem sözcüğü *عجم* 'a-ce-me kökünden gelmekte olup, *sınamak*, *denemek*, *birini teste tabi tutmak* gibi anlamlara gelir. *أعجم* a '-ce-me sözcüğü bu kökün *أفعل* veznine girmiş hali olup, *yazıya veya harfe hareke, nokta koymak* anlamına gelmektedir. *معجم* mu 'cem sözcüğü ise bu kökün *مفعل* kalıbına girmiş şekli olup (ismi mef'ûl, edilgen ortaç) *anlaşılmayan, kapalı noktaları giderilmiş yazı, söz* gibi anlamlara gelmektedir (Ebu Şerîfe v.d., 1989:113-114).

Araplarda sözlük yazımının başlıca sebebi fasih Arapçanın inceliklerini en iyi şekilde gösterebilmek, sözcüklerin gramatik ve morfolojik açıdan doğru kullanımlarını görebilmektir. Arap sözlük çalışmaları miladi 7. yüzyılda çölden şehre göç edip yerleşen âlimlerin dilde gördükleri hataları ve yabancı sözcükleri düzeltmeleriyle başlamıştı (ed-Dâye, 1985:206-207). Kur'ânı okurken ve açıklarken yanlışlıklara düşme korkusu ve dile yabancı kelimelerin girmesine engel olmak da bu nedenler arasındaydı. O dönemlerde herhangi bir kelimenin anlamı öğrenilmek istendiğinde dönemin bilginlerine başvuruluyordu. Bu bilginlerin vefatıyla bilgilerin yok olmasından da endişe duyuluyordu. Sözlük yazma çalışmaları bir nevi bu bilginlerin sözcükleri ölümsüzleştirme çabasıydı.

sı olarak ortaya çıkmıştı (Koçak, 2001:3). Bu çalışmaları sistematik olarak ifade edecek olursak Arapça sözlüklerin doğuşu üç aşamada gerçekteşmiştir. İlk aşama âlimlerin veya râvîlerin miladi 7. yüzyılda başlayıp takip eden iki yüzyıl boyunca eski şiirler, hadisler ve Kur'ân-ı-Kerim'de geçen ibareleri toplamasıyla başlamıştır. Ebû Zeyd el-Ensârî'nin *en-Nevâdir fi'l-Luğa* adlı kitabı günümüze ulaşan ve bu dönemi yansıtan en iyi eserdir. İkinci aşamada dilsel ibarelerin belirli bir konuya ve düzene göre yaprak yaprak sınıflandırıldığını görüyoruz. *el-Asma 'i'nin Kitâbu'l-İbil* (Deve Kitabı), *Kitâbu'l-Hayl* (At Kitabı), *Kitâbu Esmâ 'i'l-Vuhûş ve Sıfâtuhâ* (Yabani Hayvan Adları ve Nitelikleri Kitabı), *Kitâbu'n-Nahl* (Arı Kitabı), *Kitâbu'n-Nebât ve 'ş-Şecer* (Bitkiler ve Ağaçlar Kitabı) gibi belli konulara ilişkin kitaplar bunlara örnek gösterilebilir.¹ Sadece isimlerini aldıkları sözcükle ilgili tüm kavramları içeren bu sözlüklere bakarak, kavram alanı çalışmalarının Arapların erken dönemlerinde bile olduğunu söyleyebiliriz. Bu dönemde, alfabedeki tek bir harf alınarak bu harfle başlayan tüm sözcüklerin sıralandığı sözlüklere de rastlanmaktadır. Ebû Zeyd el-Ensârî'nin (öl.215/830) *Kitâbu'l-Hemze*'si ve Ebu 'Amr eş-Şeybânî'nin (öl.206/821) *Kitâbu'l-Cîm* adlı eseri bu sözlüklere örnektir. Ayrıca *siyah-be-yaz*, *satın almak-satmak* gibi birbirine zıt sözcüklerin bir araya getirildiği çalışmaların yanı sıra, üç harfli sözcüklerin farklı hareketlerle kazandıkları anlamların tümünün sıralandığı sözlükler de bu aşamada karşımıza çıkmaktadır. Üçüncü aşama düzenli, kapsamlı genel sözlüklerin ortaya çıktığı dönemdir. Bu dönemde dildeki hatalı kullanımları önlemek, Kur'âna ve şer'i metinlere açıklık kazandırmak hedeflenmişti. Gerek bilimsel düzeni, gerek kapsamıyla Halîl b. Aħmet el-Ferâhidî'nin (öl.173/789) *Kitâbu'l-'Ayn* adlı sözlüğü bu dönemdeki ilk sözlüktür (Ebû şerîfe v.d.1989: 116-118). Hicri II. yüzyılın sonlarına doğru yazılan bu sözlük (m.700 lerin sonlarına doğru) harflerin mahreçleri (çıkış yerleri) esas alınarak düzenlenmiştir. Halîl b. Aħmed sözlüğe ę (ayn) harfiyle başlamıştır. Bu harf gırtlaktaki çıkış yeri bakımından en geride olanıdır

¹ Kavram alanı sözlüklerinin öntürleri olarak nitelendirebileceğimiz bu sözlüklerin ayrıntılı dizini ve açıklamaları için bkz. İkyâl, Ahmed eş-Şarkâvî, 1987, *Mu'cemu'l-Me'âcim*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut.

(el-Kınnecî 1988:123). Halil b. Ahmed’in bu yöntemini izleyen öğrencilerinin: el-Ezherî (öl.370/980), *Tehzibu’l-Luğâ*, el-Kâlî (öl.356/967), *el-Bârî*, İbn Sîde *el-Muħkem* (öl.548/1153), ez-Zebîdî (öl.1205/1790) *Muħtařaru’l-‘Ayn* adlı sözlükleri de bulunmaktadır. Bu sözlükleri İbn Dureyd’in (öl.321/933), *Cemheretu’l-Luğâ*, İbn Fâris b. Zekeriyâ’nın (öl.395/1005), *Meķâyısu’l-Luğâ* ve *el-Mucmel* adlı sözlükleri izlemiştir. Bu üç sözlük daha öncekilerden farklı olarak alfabetik şekilde düzenlenmiştir.

Daha sonra el-Cevherî’nin (öl.h.393/m.1003), *es-Sıħaħ*, İbn Manzûr’un (öl.711/1311), *Lisânu’l-‘Arab*, Fîrûzâbâdî’nin (öl.817/1414) *Kâmûsu’l-Muħît*, Zebîdî’nin, (öl.1205/1790) *Tâcu’l-‘Arûs* adlı eserleri yazılmıştır. Sözcüklerin kökleri esas alınarak yazılan sözlüklerden Butrus el-Bustânî’nin (öl.1300/1883), *Muħît el-Muħît ve Kitâbu’l-Muħît*, Luis Ma‘lûf’un (öl.1365/1946), *el-Muncid* ve Kahire Arap Dil Kurumu’nun *el-Mu‘cemu’l-Vasît* adlı sözlükleri gelmektedir. Tarihsel seyir içinde bu sözlükleri Abdullah el-Alâylî’nin 1963 yılında yayımlanan *el-Merca’*, Cubran Mes‘ûd’un 1964 yılında yayımlanan *er-Râ‘id*, Fuâd Efrâm el-Bustânî’nin 1967 yılında yayımlanan *el-Muncid el-Ebcedî*, Halil el-Cerr’in 1973 yılında yayımlanan *Lârus* adlı sözlükleri izlemektedir (Ebû şerife v.d.1989:120-129). Kâsım’ın Arapçaya uyarladığı sözlük sınıflaması ise aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (1987:19-32). Ayrıca yukarıda da isimlerine değindiğimiz bu sözlükler kelimelerin son harfleri, kelimelerin ilk harfleri ve kelimelerin okunduğu şekilde düzenlenen sözlükler olarak da gruplara ayrılmıştır (Eren, 2009:133).

1-el-Mu‘cemu’l-Luğavî (Dil Sözlükleri)

Her sözcüğün anlamı ve açıklaması verilen, sistemli bir şekilde hazırlanan alfabetik sözlüklerdir. *Lisânu’l-‘Arab*, *es-Sıħaħ*, *Tâcu’l-‘Arûs*, *Metnu’l-Luğâ*, *el-Mu‘cemu’l-Vasît* bunlardandır.

Sözlük yazma ölçütlerine göre dil sözlükleri aşağıdaki bölümlere ayrılırlar.

a) el-Mu‘cemu’t-Te’sîlî (Etimolojik Sözlükler)

Sözcüğün kökünü ve ilk kullanılış şeklini veren sözlüklerdir. Arapçada

bu kapsamda bir sözlük çalışması yoktur. el-Yesû'î'nin *Ėarâ'ibu'l-Luğati'l-'Arabîyye* adlı kitabı ile 'Abdulhağ Fâdıl'ın *Muğâmerât Luğaviyye* adlı kitabının bölümleri içinde benzer çalışmalar bulunmaktadır.

b) el-Mu'cemu't-Ta'avvurî ev et-Târîhî (Gelişim veya Tarih Sözlükleri)

Sözcüklerin geen yıllar süresince söyleniş şekillerini ve anlam aşamalarını gösteren sözlüklerdir. Bu konuda yazılmış kapsamlı bir sözlük olmakla birlikte el-'Alâylî'nin *el-Merca'* adlı sözlüğünün ilk bölümünde böyle bir çalışma bulunmaktadır.

c) Mu'cemu'l-Muştalahâti'l-Luğaviyye (Dil Terimleri Sözlüğü)

Aynı konuda ve belirli alandaki sözcükleri bir araya getiren sözlüklerdir. Sözcüğün dilsel anlamının yanı sıra, bilim ve sanat dünyasında kullanılan anlamı da verilmektedir. Fahrüddîn et-Tarîhî'nin *Mecma'u'l-Bahreyn* adlı sözlüğü bu gruba girmektedir.

d) el-Mu'cemu'l-Mi'yârî ev et-Ta'fîmî (Kılavuz veya Öğretici Sözlükler)

Dilin kullanımlarını ve doğallığını korumak amacıyla dilsel kullanım ve kuralları veren sözlüklerdir. ez-Zebîdî'nin *Lağnu'l-'Āmme*, Muhammed el-'Adnânî'nin *el-Ahtâ' eş-Şâ'i'a* gibi sözlükleri bu gruba girer.

e) Mu'cemu't-Tevassu'u'd-Delâli ev el-Mecâz (Anlamsal Genişleme ve Mecaz Sözlükleri)

Sözcüklerin gerçek ve mecazi anlamda kullanılan durumlarını gösteren sözlüklerdir. Zemaşerî'nin, *Esâsu'l-Belâğa* adlı sözlüğü bu gruba örnek olarak verilebilir.

f) Mu'cemu'l-Ef'âl (Fiiller Sözlüğü)

Fiilleri tüm yönleriyle ele alan sözlüklerdir. İbnu'l-Kûtîyye'nin, *Ebniyetu'l-Ef'âl* adlı sözlüğü örnek olarak verilebilir.

g) Mu'cemul-Mu'arreb ve'd-Dağîl

Arapçalaşmış ya da Arapçaya girmiş olan sözcükleri kapsayan sözlükler-

dir. *el-Cevâlikî*’nin *el-Mu‘arreb* adlı sözlüğü bu gruba girer.

h) *Mu‘cemu’l-Ezđâđ*

Bir sözcüğün zıt anlamlılarının sıralandığı sözlüklerdir. Ebû’t-Tayyib *el-Luğavî*’nin, *el-Ezđâđ* adlı sözlüğü örnek olarak verilebilir.

i) *Mu‘cemu’l-İbdâl*

Telaffuz olarak aralarında benzerlik bulunan harflerden oluşan sözcükleri sıralayan sözlüklerdir. Yine Ebû’t-Tayyib *el-Luğavî*’nin bu bağlamdaki çalışması da *el-İbdâl* adını taşımaktadır.

2) *M,u‘cemu’l-Me‘ânî ev et-Tecânusî (Anlam veya benzerlik sözlükleri)*

Lafzı değil, anlamı ele alan sözlüklerdir. Bu sözlüklere konu sözlükleri de denir. Eşanlamlı sözcükler de bu tür sözlüklerin kapsamı içine girerler. *es-Se‘âlibî*’nin “*Fıkhu’l-luğa ve sırru’l-‘Arabiyye*”, *İbn Sîde*’nin “*el-Muħaşşas*” adlı eserleri bu gruba örnek olarak verilebilir.

3) *Mu‘cemu’l-Muştalahât (Terim Sözlükleri)*

Belirli bir bilim veya konuyla ilgili terimlerin farklı kullanımlarıyla beraber ele alındığı teknik sözlüklerdir. Genel olarak yabancı dillerde kullanılan belirli bir konuya ait terimlerin Arapçalaştırılması suretiyle oluşturulan sözlüklerdir. Bu konudaki çalışmalar devam etmektedir.

4) *el-Mu‘cemu’l-Şunâ’iyyu’l-Luğa ev el-Mute‘addidu’l-Luğât (İki veya çok dilli sözlükler)*

Bir sözcüğün anlamının farklı bir dilde açıklandığı sözlüklerdir. İngilizce-Arapça sözlük gibi.

Bugünkü ilmi anlamıyla ise sözlük, bir dilin sözcüklerini, terimlerini özel bir düzenceyle sınıflandıran, sözcüklerin eşanlamlılarını, benzerlerini veya kökenlerini veren yapıt olarak tanımlanabilir (Kâsım, 1987:19). Genel bir sözlükten günlük dildeki tüm kelimelerin anlamlarını açıklaması, köklerini, okunuş şekillerini göstermesi beklenir. Çalışmada kendisinden yararlandığımız *el-Mu‘cemu’l-‘Arabiyyu’l-Esâsi* genel bir sözlüktür.

2.1. *el-Mu‘cemu’l-‘Arabıyyu’l-Esâsî* (Temel Arapça Sözlük)

el-Mu‘cemu’l-‘Arabıyyu’l-Esâsî (Temel Arapça Sözlük), *el-Munazzamatu’l-‘Arabıyye li’l-Terbiye ve’s-Sekâfe ve’l-‘Ulüm* (Arap Bilim, Eđitim ve Kùltür Kuruluřu) tarafından 1347 sayfa olarak yayımlanan ve pek çok Arap ùlkesinin “Arap Dil Kurumları” ve önde gelen Arap dilcilerinin bir araya gelmesiyle hazırlanan bir sözlüktür. Sözlükte 25.000 madde başı vardır. Her madde başının farklı anlamda 20’den fazla kelime barındırabilmesi düşünöldüğünde, sözlüğün ortalama 300-350 bin civarında kelime içerdüğünü söylemek mümkündür.

Sözlüğü hazırlayanlar büyük bir titizlikle, sade bir dil kullanarak, sözcükleri örnek cümlelerle de pekiştirerek gerek Arapçalaşmış, (*Mu‘arreb*) gerekse Arapçaya sonradan girmiş (*Dağıl*) sözcükleri de göz önüne alarak, bilim ve kùltür hayatında kullanılan modern kavramları bir araya getirmek istemişlerdir. Daha önce yayımlanan sözlükler modern çağın gereklerini karşılayacak sözcükler barındıran söz varlığına sahip değildi. Daha çok klasik Arapçanın kalıplaşmış söz varlığını içeren ansiklopedik dev sözlüklerdi. Örneğın bu sözlüklerden *Lisânu’l-‘Arab*, 20 cilt civarında; *Tâcu’l-‘Arûs* ise 40 cilt civarında olup gerek Arap, gerek yabancı olsun Arapçayı inceleyen kişilere günlük dille ve temel kavram alanlarıyla ilgili kısa ve net bilgiler vermiyorlardı. Hatta bu sözlüklerde geçen çođu kelimenin anlamı anadili konuşucuları tarafından bile bilinmiyordu. Aşağıda alfabetik olarak dizinlenen daha önce de isimlerinden bahsettiğimiz bu sözlükler şüphesiz *el-Mu‘cemu’l-‘Arabıyyu’l-Esâsî* yayımlanana kadar pek çok eksiğı gidermişti; ancak modern hayatın gereksinimlerine karşılık verecek bir sözlük yazılması ihtiyacından doğan *el-Mu‘cemu’l-‘Arabıyyu’l-Esâsî* bütün bu eksikliklere yanıt bulma çabasının bir ürünüydü. Bu sözlüğün taşıdığı önemin ortaya çıkması için daha önce yayımlanan Arapça sözlüklere değinmek yerinde olacaktır. şimdiye kadar Arap coğrafyasında yayımlanan ve daha önce yapılan genel sözlük nitelendirmelerine uyan sözlükler el-esâsî adlı sözlüğün girişinde yazarlarının yaşadıkları dönem temel alınarak aşağıdaki gibi sıralanmaktadır(*el-Esâsî:6*).

Kitâbu’l-‘Ayn	: Halîl b. Ahmed (öl.173 /789)
el-Hurûf	: Ebû ‘Amr eş-Şeybânî (öl. 206/ 821)
el-Elfâz	: İbn Sikkît (öl.244/858)
el-Cemhere	: İbn Dureyd (öl.321/ 933)
el-Bârî	: Ebû Alî el-Kâlî (öl.356/ 967)
Tehzîbu’l-Luğa	: el-Ezherî (öl.370/ 980)
Meķâyîsu’l-Luğa ve el-Mucmel	: İbn Fâris (öl.395/ 1005)
es-Sihâh	: el-Cevherî (öl.393/1003)
el-Muhkem ve’l-Muħaşşas	: İbn Side (öl.458/1066)
Lisânu’l-‘Arab	: İbn Manzûr (öl.711/ 1311)
el-Kâmûsu’l-Muħîť	: Fîrûzâbâdî (öl.817/ 1414)
Tâcu’l-‘Arûs	: Zebîdî (öl.1205/ 1790)
Muħîť el-Muħîť ve Kitâbu’l-Muħîť	: Butrus el-Bustânî (öl.1300/1883)
el-Muncid	: Luis Ma‘lûf (öl.1365/1946)
el-Mu‘cemu’l-Vasîť	: Kahire Arap Dil Kurumu (öl.1380/ 1960)

Bu sözlüklere ek olarak ilk defa 1964 yılında basılan Cubran Mes‘ûd tarafından hazırlanan *er-Râ‘id*, 1973 yılında basılan ve Halîl el-Cerr tarafından hazırlanan *Lârus* adlı sözlükler de bulunmaktadır. Yukarıda adı geöen sözlükleri incelediğimizde *el-Mu‘cemu’l-Vasîť*’ten itibaren bir modernleşme ve günümüze uyabilme çabası içinde olduklarını görüyoruz; ancak bu sözlüklerin klasik sözlüklerde olmayan ilmi ve teknik terimleri içermek konusunda pek başarılı oldukları söylenemez. Örneğin, *el-Vasîť*, klasik sözlüklerin üslubundan tam olarak sıyrılamamıştır. Madde başı veya terim açıklamaları yönünden eleştirilmekle birlikte, özellikle ismi mef‘ûlden türemiş kavramları içermemektedir.

Kelimenin okunduğı şekliyle düzenlenen *er-Ra‘id* ve *Lârus* sözlükleri ise kelimelerin açıklamalarını yaparken Kur’an ve hadislerden örnekler getirmiştir. Bütün bu sözlük yapılarının günümüz kullanımı açısından çok modern olmadığı açıktır.

Yukarıda adı geçen sözlüklerin yayımlanmasının üzerinden yaklaşık çeyrek asır geçtikten sonra, el-Munazzamatu'l-‘Arabiyye li’t-Terbiye ve’s-Sekāfe ve’l-‘Ulūm (Arap Bilim, Eđitim ve Kültür Kuruluřu) tarafından 31 Mart-8 Nisan 1981 tarihlerinde Rabat şehrinde gerçekleştirilen toplantılarda, modern bir sözlüğün eksikliğini her zaman dile getiren farklı Arap lkelerinden Arap Dil Kurumu mensupları, araştırmacılar, sözlük yazarları ve dilbilimciler bir araya gelerek modern bir Arapça sözlük yazmak konusunda görüşlerini paylaştılar. Sözlük yazmanın temel prensiplerine dair kararlar aldılar. Ardından 22-27 Ekim 1982 tarihlerinde farklı Arap ülkelerinden uzmanların katılımıyla Tunus’ta yeniden bir araya gelerek *el-Mu‘cemu’l-‘Arabiyyu’l-Esāsi*’nin yayımlanmasını kararlaştırdılar. Rabat’taki oturumda kararlaştırılan “konu, sınıflandırma ve yazım ilkeleri” aynen kabul edildi. Ayrıca Arapçayı yabancı dil olarak öğrenen orta ve ileri derecede Arapça bilen yabancı hocalar ve öğrenciler de dşnld. Böylece bu sözlük hem Araplar hem de yabancılar için en önemli başvuru kaynağı olacaktı.

Bu görüşmelerin ardından birbirleriyle gerek yazışarak, gerek yüz yüze görüşlerini paylaşarak titizlikle alışan Arap dilbilimcileri 1988 yılında bu kapsamlı sözlüğü oluşturmayı başardılar. Bu sözlük basım tarihi olarak günümüze en yakın sözlük olmasının yanı sıra, farklı Arap lkelerinin Arap Dil Kurumu temsilcilerinin bir araya gelerek oluşturduğu bir sözlük olması dolayısıyla diğerlerinden ayrılmaktadır.

3. Değerlendirme ve Sonuç

En modern Arapça sözlük olarak ele aldığımız el-Mu‘cemu’l-‘Arabiyyu’l-Esāsi incelendiğinde madde başlarının açıklaması verilirken Türkçe sözlüğe göre yetersizlikler gözlenmiştir. Arapça madde başı açıklamaları çok genel ifadelerle verilmektedir. Bu yönüyle açıklamalar okuyucunun zihninde sözcüğün ne olduğuna dair bir resim oluşturmamaktadırlar. Her hangi bir kavramın hem Arapça, hem Türkçe sözlükteki açıklamaları okunduğunda Türkçe sözlükteki açıklamanın ne kadar doyurucu ve belirgin olduğu, sanki sözcükle kastedilen şey okuyucu tarafından daha önce hiç grlmemişesine bilgi verildiği çok açık

şekilde anlaşılmaktadır; ancak Arapça sözlükte bazı madde başları dışında genel olarak açıklamalar kısa tutulmuştur ve belirsizlik arz etmektedir.

Sözlüğün eksiklikleriyle ilgili gözümüze çarpan diğer bir konu da sözlükte kavram hiyerarşisi açısından sözcüklerin verilif sırasıdır. Sözlükte çoğu temel kavrama ait alt kavramlar genellikle verilmemekle birlikte, verildiği zaman da aıklanmaksızın, sanki okuyucunun hayal gücüne bırakılmış gibi sadece örnek olarak yazılmakla yetinilmektedir. Alt kavramların açıklamalarının verilmesi açısından Türkçe sözlük daha iyi konumdadır.

Sözlüğün başlangıçta modern bir sözlük ihtiyacına cevaben doğduğu söylene de, bu sözlükte de Kur'andan ve hadislerden örnek cümleler vermek gibi klasik sözlüklerin eleştirilen bazı özelliklerini görmek mümkündür. Örneğin sözlük özellikle klasik dönemden olmak üzere önemli şair, yazar, din ve tarih büyüklerinin, ülkelerin ve başkentlerin isimlerini kısa, tarihi, kültürel ya da coğrafî bilgilerle birlikte madde başı olarak vermektedir. Bu isimlerin genel bir sözlükte yer alması uygun değildir. Bunlar sözlüğün sonunda ayrı bir bölüm olarak sunulabilir.

Sözlük, madde başından önce, madde başını oluşturan harfleri ayrıķ şekilleriyle vermesi açısından Arapçayı yeni öğrenenler için faydalı bulunmaktadır; ayrıca sözlükte fiiller verilirken fiilin çeşitli zamanlardaki çekim şekilleri ve kazandıkları yeni anlamlar örnek cümlelerle de desteklenerek ayrı ayrı verilmektedir. Bu, sözlük açısından olumlu bir özelliktir; ancak bazen gerek olmadığı düşünölen ya da gerekli olup da sözlükte yer almayan madde başlarına da rastlanmaktadır. Örneğin bir fiil kökünden türeyen sözcükler verilirken bu sözcüklerin hepsinin madde başı olarak yer almadığı gözlenmektedir. Bu da aranan ya da madde başı altında bulunması beklenen sözcüğu bulabilmek için defalarca tarama yapma gereğini doğurmuştur. Buna, sözlüğün baskısının ve kâğının kalitesiz olması, madde başlarının farklı renkle verilmemesi de eklenince inceleme sırasında hem göz yorulmakta, hem de aranan sözcüğu bulma zamanı uzamaktadır.

Sözlüğün eksikliklerinden biri de sözcüklerin köken dilinin belirtilmemesi durumudur. Türkçe dâhil diğer dillerdeki sözlüklerde madde başının hangi dilden geldiği belirtilmektedir. Sözlükte bazı sözcükler için Arapça lehçe farklılıklarının belirtilmesi dışında sözcüklerin kök dillerine ait bilginin bulunmaması dolayısıyla sözlüğü incelerken acaba tüm sözcükler özellikle Arapça olarak mı seçildi sorusunu akıllarımıza getirmektedir. *el-Mu'arreb min kelâmi'l-'arab, el-Muncid, el-Vasîf* gibi diğer Arapça sözlükleri incelediğimizde ya da sözcüğün yapısına dair özelliklere baktığımızda bunun doğru olmadığı görülmektedir. İncelenen sözlükte yabancı sözcükler vardır ve bunlar belirtilmemiştir.

İncelenen bu Arapça sözlük, hazırlandığı sırada her ne kadar en modern Arapça sözlük olarak tasarlanmış olsa da, Arapçanın gerçek sözvarlığını tam olarak yansıtmamaktadır. Bu bağlamda yeni sözcük alımında Arapçanın sözvarlığına kazandırılması düşünülen sözcüklerin sözlük tabanına dikkatle seçilerek alındığı yeni bir genel Arapça sözlük hazırlanmasının bir ihtiyaç haline geldiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan, (2005), *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Ankara, Engin Yayınevi.
- Başkan, Özcan, (2003), *Bildirişim*, Multilingual, İstanbul.
- Boz, Erdoğan, (2006), *Sözlük ve Sözlükçülük Sorunu*, Türkçenin Çağdaş Sorunları, Gazi Kitabevi, Ankara.
- el-Cevâlîkî, Ebû Mansûr, (1966), *el-Mu'arreb min el-Kelâmi'l-A'cemi 'alâ hürûfi'l-mu'cem*, Tahran.
- Ebû Şerîfe, 'Abdulkâdir, L.Huseyn, G. Davud, (1989), *'İlmu'd-Delâle ve'l-Mu'cemi'l-'Arabî*, Dâru'l-Fikr, Amman.
- Eren, Ali Cüneyt, (2009), *Arapça Alfabetik Sözlüklerin Tanıtımı*, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, (Cilt IX, Sayı:1), 129-152.
- Ergenç, İ, Uzun, L, (1993), *Türkçe Sözlükte Madde başı Değişimlerinin İçeriksel ve Sayısal Görünümleri*, VII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri, 13-14 Mayıs (1993), 123-139.

- İkyâl, Ahmed eş-Şarkâvî, (1987), *Mu'cemu'l-Me'âcim*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut.
- İlaydın, Hikmet, (1953), *Sözlüklerimize Dair*, Türk Dili, Sayı 28/227, 128-132
- Kâsım, Riyâd, Zekî, (1987), *el-Mu'cemu'l-'Arabî Buĥûs fi'l-'madde ve'l-'menhec ve'l-'tatbîk*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.
- Kocaman, Ahmet, (1998), *Dilbilim, Sözlük, Sözlükçülük*, Kebikeç, Sayı 6,111-113 İstanbul.
- Kocaman, A. (1998), *Sözlükçülükte ikinci boyut üzerine düşünceler*, Kuram dergisi, , Sözlükbilim dosyası, s. 81-84, Kur Yayıncılık, İstanbul.
- Murad, Riyad 'Abdulhamîd, (2002), *el-Me'âcimu'l-'Arabiyye*, Dimaşk.
- el-Mu'cemu'l-'Arabiyyu'l-'Esasi, (1999), *el-Munazzamatu'l-'Arabîye li't-Terbiye ve's-Sekâfe ve'l-'Ulûm*, Tunus.
- Sayalı, Metin, (1993), *Türkçe Sözlük (1988) Üzerine Genel Değerlendirme (1)*, Çağdaş Türk Dili, Sayı 58, 32-34).
- Uzun, Engin, (2003), *Modern Dilbilimin Bulguları Işığında Türkçe Sözlüğe Bir Bakış*, Mustafa Canpolat Armağanı, A.Ta, M.Ölmez, 281-293.
- Uzun, Leyla, (1998), *1945'ten Bu Yana Sözlükler*, Kebikeç/Sayı 8-9), 53-57.
- Vardar, Berke, (1980), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları.
- Vardar, Berke, (1998), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, ABC Kitabevi.

ABSTRACT

In this study, after giving information and definitions about lexicography and dictionaries, Arabic Lexicographical Studies are referred. Al-Mujam al-Arabiya al-Asasi is analysed because of its printing time which is close to our period and being a modern Arabic Dictionary.